

számára (így számunkra is) igen tanulságos, ahol hasonló folyamat ment vagy megy végbe, egyszer s mindenkorra cáfolva a „politikamentes” iskola hazug jelszavát.

„Pedagógia és politika Gramscinál” – ezt a címet viseli a második rész zárótanulmánya. Ennek méltatása, gondolom felesleges, hiszen Manacorda – mint ezt magyarul is megjelent, „Válaszút a pedagógiában” című kötet is bizonyítja – Gramsci pedagógiai jellegű írásainak legalaposabb ismerője. A szerző ezzel a tanulmánnyal is bizonyítja, hogy Gramscit méltó hely illeti meg a marxista pedagógia klasszikusai sorában is.

Ezzel véget ér a könyv első vonulata s következik a második. (III. fejezet: Jelenlegi problémáink a marxizmus fényénél.) A fejezet a következő tanulmányokat tartalmazza: Platóntól Marxig; Szembenélés a marxizmus klasszikusaival; Nevelésszociológia Durkheimnél és Marxnál; A nevelő társadalom és „a 150 óra”; A kommunisták és a pedagógia.

Még ha első pillanatra kétkedve fogadjuk is a fenti tagolást, a szöveg elolvasása – mint ezt már az előzőekben is jeleztük – meggyőz bennünket a szerző igazáról. Ha úgy fogjuk fel az első két fejezetet (amit jobb híján egy vonulatnak neveztünk), mint elméletitörténetet, akkor a harmadik fejezet *napjaink szocialista közoktatáspolitikájához, annak helyes kialakításához, elméleti és gyakorlati megalapozásához – a szocialista munkaiskola kialakításához mutat irányt.*

Talán egyedül a „A nevelésszociológia Durkheimnél és Marxnál” című alfejezet érdemelne némi magyarázatot. Ebben a fejezetben – Durkheim és Marx nézeteit szembesítve – azt mutatja be Manacorda, hogy a munkamegosztás kapitalista elvé hogyan vezet szükségszerűen az egyoldalú ember, míg a munkamegosztás szocialista elve a minden oldalú ember kialakításához. (A következő alfejezet címében jelzett „150 óra” a permanens nevelés jegyében létrehozott felnőttoktatás olyan szükség-megoldását jelenti, amit Manacorda – még az adott körülmények közt is – bírálata tárgyává tesz.)

A zárótanulmány (*A kommunisták és a pedagógia*) igen érdekes és tanulságos foglalat az azoknak a küzdelmeknek, amelyet – Marx, Lenin és Gramsci elveit követve – az Olasz Kommunista Párt az egységes iskoláért, a szocialista munkaiskoláért folytatott és folytat jelenleg is.

Kívánatos lenne, hogy Manacorda e könyve is, amelynek erőit még szép, olvasmányos, minden szakmai zsargontól mentes stílusa is gyarapítja, magyar fordítása révén – az e tárgyban kutatóknak is példát mutatva – a művelődéstörténet, a neveléstörténet iránt érdeklődők minél szélesebb köre számára hozzáférhető volna.

FÖLDES ÉVA

TONK SÁNDOR: ERDÉLYIEK EGYETEMJÁRÁSA A KÖZÉPKORBAN

Bukarest, 1979. Kriterion Könyvkiadó. 397 oldal

Alig néhány hónappal *Jakó Zsigmond és Juhász István* kitűnő könyvének („Nagygyedyi diákok. 1662–1848.”) megjelenése után újabb értékes művelődéstörténeti kötetet vehetünk kézbe a Kriterion Könyvkiadó jóvoltából. *Tonk Sándor* széles körű kutatásainak gazdag eredményeit adta közre ebben a munkában, amelyben az erdélyi diákok egyetemjárását vizsgálja a 13. századtól az 1520-ig tartó időszakban.

Nagyon egyetértünk indoklásával: a művelődés múltjának kutatása fontos teendő, „közösségi feladat ez, nemzetiségi létünk követeli és igényli, hogy mai vívmányainkat szembesítsük a múltból örököltekkal (és miért is ne tennők, hiszen vannak eredményeink, amelyek kiállják ezt a próbát) és tudatosítsuk, hogy ezzel az örökséggel jól sáfárkodni nemcsak kötelesség, hanem mindannyiunk érdekeit, gyermekeink jövőjét szolgáló szép emberi feladat is” (5. o.).

A könyv első részében (*Egyetemek a középkorban*) szerzőnk bemutatja a középkori egyetemek kialakulásának okait és körülményeit, részletesen ismertetve a legfőbb nyugat-európai egyetemek mellett a közép-európaiakat is, hiszen az erdélyiek főként ez utóbbiakat látogatták.

A második rész (*Erdélyi diákok a középkori egyetemeken*) több oldalról veszi vizsgálat alá a középkori erdélyi egyetemjáró diákok adatait (földrajzilag a történeti Erdély határain túllépve, „a Kárpátokon inneni egész országrész” területét véve figyelembe).

A szerző először az erdélyi egyetemétjárt diákok létszámát veszi szemügyre, fejtegetéseit pontos számsorokkal, statisztikai táblázatokkal, grafikonokkal és térképekkel kísérve. E példamutató módszerrel, példamutató alapossgal elvégzett vizsgálat világos képet nyújt az olvasónak: a vizsgált területről az egyetemjárás 13. századi kezdeteitől 1520-ig 2496 diák volt igazolhatóan valamelyik egyetem növendéke (ténylegesen nyilván magasabb volt a számuk – mutat rá hitel érdemlően a szerző). Ez a szám a 14. század utolsó negyedétől egyenletesen emelkedett. Az egyes évek visszaeséseinek okait is megtudjuk: legtöbbször a török beütései, illetőleg járványok miatt csappant meg az egyetemre induló erdélyi diákok száma.

Ugyancsak izgalmas téma a következő: *milyen társadalmi rétegekből származtak ezek az erdélyi egyetemisták?*

A tanulmányban e kérdés először a *településtípusok* szerint kerül vizsgálat alá: királyi városból 39,5%-uk, püspöki városból 8,7%-uk, mezővárosból 28,6%-uk, faluból 15,2%-uk jött (ismeretlen helyről: 8%).

A szakemberek ismerik az ezeknek a település-kategóriáknak a merev szétválasztásából adódó nehézségeket, ezért szerzőnk meggyőző indoklással kísérletképpen megfordította a tény-párt: az egyetemista diákok száma alapján is megpróbálta meghatározni az egyes település nagyságát, gazdasági erejét, társadalmi súlyát. A táblázatba foglalt adatok összevetése sok település eddig ismeretlen lélekszámának pontosabb becslésére ad lehetőséget.

Szerzőnk ezután a városok alakuló-erősödő *patricius-rétegéből* származó egyetemisták számadatait elemzi, számos szemléletes példa kíséretében. Kimutatja, hogy a patricius-családokban az egyetemjárás a 15. században már fontos tényező volt, s belőlük került ki az erdélyi egyetemétjártak mintegy 25–30 százaléka.

Nagyobb számban szerepeltek azonban az egyetemisták között a városok és mezővárosok társadalmának középmezőnyéből származók: az Erdélyből jöttek közül *a kézműves polgárok gyermekei tanultak a legnagyobb számban ekkor az egyetemeken*. Igen tanulságos a városi és mezővárosi egyetemi hallgatók szüleinek iparágak szerinti megoszlását bemutató statisztika is. „Az erdélyi akadémiták nagyobb része tehát városi és mezővárosi származású volt. E tekintetben a középkori műveltség és iskolázás fejlődésének távlati biztatóak voltak. Egy olyan társadalmi osztály fiainak kezében volt kultúránk sorsa, amely kedvező körülmények között az egész társadalom fejlődésének letéteményese lehetett volna” (81. o.).

Ezután kerülnek elemzés alá *a nemesi származású egyetemista diákok* (számuk alacsony volt), majd pedig *a szabadparaszti rétegből*, illetőleg *a jobbágyiságból* származók gyér adatai.

Az egyetemista diákok szociális származására vonatkozó elemzéseket az egyetemi beíratkozási díjak alapján készített táblázat adatai is megvilágítják és kellően alátámasztják.

Színes és érdekes olvasmány – emellett teljes tudományos hitelességű – „*Az erdélyi diákok élete és tevékenysége a középkori egyetemeken*” című alfejezet. Szerzőnk tolla alatt megelevenedik az erdélyi diákok élete útnak indulásuktól kezdve hazatértükig, beíratkozásuktól a vizsgákig, képet kapunk tanulmányaikról, tankönyveikről, költségeikről. Nem marad ki azonban a diákélet derűs és árnyékos oldalainak felvillantása sem.

Meggyőző a megállapítás: az egyetemjárás a legtöbb diák esetében nemcsak a tudományos ismeret-szerzést célozta, hanem a világlátás, a tapasztalatszerzés bő lehetőségeit is kínálta. Egyetemi éveik alatt megismerkedtek a számukra oly sok újdonságot tartogató, idegen és megcsodált világ tágabb művelődési lehetőségeivel, új gazdasági-technikai eredményeivel is.

De szerzőnk a szociális vonatkozások hosszmetzetét, folyamatát is érzékelteti. Eleinte kizárólag a társadalmi ranglétra csúcsán álló főnemesei származásúak ismerhették fel az egyetemi tanulmányokban rejlő lehetőségeket, ők tudták maguk számára biztosítani a szükséges anyagiakat. A 15. századtól kezdve viszont fokozatosan és folyamatosan növekvő részvétellel kapcsolódtak be az egyetemjárásba a városi polgárok szülőttei, illetőleg a kisnemesek, majd a szabadparaszti származásúak, s elvétve a jobbágyfiúk is.

A kötet harmadik része ezt a címet viseli: „*Egyetemétjártak és a középkori erdélyi társadalom*.” Szerzőnk gondolatmenetének ez a csúcsa: az egyetemétjárt erdélyi értelmiségiek művelődés- és társa-

dalomtörténeti szerepe lényegében akkor kezdődött és kapott jelentőséget, amikor tanulmányaik végeztével hazatértek. „Beépülésük a hazai társadalom életébe elsősorban azon múltott, hogy az egyetemen tanultak, az ott elsajátított életelvek és a tudásanyag összhangban voltak-e az itthoni társadalom eszméivel, igényeivel avagy sem. Ezt pedig az akadémistáknak az erdélyi társadalom életében betöltött szerepén mérhetjük le” (121. o.).

Ennek „a társadalom életében betöltött szerep”-nek a vizsgálata során a szerző először az *egyházi rendűek* különböző rétegeit veszi sorra az egyetemi végzettség szempontjából, majd pedig az alakuló-érelődő *világi értelmiség* egyes csoportjait méri fel: hányan végeztek az ide tartozók közül egyetemi tanulmányokat. Különösen érdekes ebben a részben a bányakamarák tisztviselőinek helyzete. A só- és aranybányák fizetett alkalmazottakkal dolgoztak, ezáltal már a tőkés termelési viszonyok csirái érelődtek közejükben. E munkásokat megszervező és irányító kincstári személyzet alighanem „a legmodernebbnek tűnő értelmiségi réteget” képviselte a középkori Erdélyben. S ugyancsak érdeklődésre tarthat számot az egyetemet végzett városi iskolarektorok személye, sorsa, tevékenysége is.

Tonk Sándor nagyszabású tanulmánya meggyőzi az olvasót: „az erdélyi értelmiségiek, legalábbis ami az akadémistákat illeti, a középkor végén az általános európai színvonalon állottak, az európai értelmiségi társadalomba beilleszkedtek, kisebbségi érzések nem kínozták. Az Apácaik és Misztótfalusi Kisek tragédiáját okozó elmaradottság, az alkotó értelmiségi tevékenység kibontakozását gátló társadalmi tényezők még nem jelentkeztek, nem éreztették hatásukat” (63. o.).

A kitűnő tanulmány mellett a kötet kiemelkedő értéke a 197–389. oldalakon található terjedelmes *Diáknévsor*, amely a 13. századi kezdetektől 1520-ig tartó időszakban valamelyik egyetemen jelen volt erdélyi diákok teljes névjegyzékét tartalmazza. Forrásai az eddig nyomtatásban megjelent egyetemi anyakönyvek, más diáknévsorok, egyetemi jegyzőkönyvek, oklevelek. Hatalmas munkával összeállított, jó módszerrel elrendezett, könnyen kezelhető adattár ez, kitűnő segítség a kutatók számára! A diáknévsor adataiban való biztosabb eligazodást szolgálja a *településjegyzék*, a diáknévsorban szóba került összes erdélyi településre vonatkozó információkkal (magyar, német és román megnevezésük mellett jó lett volna középkori latin nevüket is regisztrálni); ugyancsak kitűnő segédeszköz – a diáknévsorhoz kapcsolódó – *egyetemek szerinti beiratkozási évmutató* is.

Íme, rögtön egy példa a diáknévsor gyakorlati alkalmazására. Az esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban van egy kolligátum (jelzete: Inc. II. 38. XVI.), ebben két kötet található: egy 1504-es strasbourgi kiadású „Formulare instrumentorum necnon Ars notarius,” és egy 1505-ös hagenai „Formulare advocatorum et procuratorum Romanae Curiae et Regii Parlamenti,” tehát két gyakorlati-jogi kézikönyv. A bejegyzés szerint tulajdonosa *Lucas de Deche notarius publicus*, vagyis Décsői Lukács közjegyző, aki – ugyancsak a bejegyzés szerint – 1503-ban a gyulafehérvári iskolában tanult a krakkói Ágoston mester rektorsága alatt. Elővéve Tonk Sándor könyvének diáknévsorát, az 1380. szám alatt megtudhatjuk, hogy *Lucas Helie de Deche* 1512. augusztus 2-án iratkozott be a krakkói egyetemre, s esetleg azonos azzal a *Lucas Transsilvanensis Ungarus*-szal, aki 1518. július 24-én a padovai egyetemen a jogász-fakultás kancellárjának helyettese volt. *Décsői Illésfia Lukács* a Maros menti Marosdécséről, ebből a Torda megyei magánföldesúri jobbágyfaluból származott – amint a településjegyzék alapján a *Deche* helységnév könnyen azonosítható.

Tonk Sándor egyik legnagyobb érdeme: *alapos és széles körű dokumentumfeltáró, dokumentumrendszerelő és dokumentumértelmező tevékenysége*. Megállapításai nem spekulatív jellegűek, hanem biztos dokumentumbázison nyugszanak, a könyv e tekintetben is példamutató: e zilárd dokumentumbázison hitelesek a konklúziók, meggyőzőek a következtetések. Úttörő jellegű, ugyanakkor sikeres az ilyen jellegű tanulmányokban még fehér hollónak számító *statistikai módszer* szakszerű és sokoldalú alkalmazása is. A könyv – mindent összevetve – nagy nyeresége az e tájra vonatkozó művelődéstörténeti szakirodalomnak.

Szerzőnk imponáló szerénységgel írja a bevezetőben: munkája nagy eredményének tekintené, „ha a megfogalmazott kérdések továbbgondolásra találnának”. E továbbgondolás jegyében fűzöm ide a következő megjegyzést.

Szerzőnk helyesen mutat rá arra a tényre, hogy az egyetemeket felkereső diákok zöme ebben az időben nem szerzett magának sem magiszteri, sem bakkalaureusi fokozatot még a bölcsészkaron sem, a magasabb egyetemi fakultásokra pedig igen kevés vállalkozó akadt. (Ez volt a helyzet egyébként ekkor a Kárpát-medence többi tájegységéről érkezett ifjak esetében is.)

Ezek a titulust nem szerzett egyetemisták – folytatom tovább a gondolatot – nyilván egyik-másik praktikus tudományt, gyakorlati ismeretkört sajátították el az egyetemen, majd hazatértek, s különféle értelmiségi feladatokat láttak el. *De ilyen tanulmányokra az 1520 előtti Magyarország területén is bőven nyílt lehetőség.* Akinek tehát a hazai ifjak közül nem volt szüksége az egyetemen szerezhető tudományos címre, csak magára a konkrét tudásra, készségre, az itthon – sokkal olcsóbban, s mindenféle úti veszedelemtől, külföldi bonyodalmaktól mentesen – ezt megszerezhetette magának. (Ez volt egyébként szerintem az egyik legfőbb oka annak, hogy a középkorban e tájakon nem járt sikerrel egyetlen egyetemalapítási kísérlet sem.)

E nyilvánvaló tények ellenében az egyetemtörténeti kutatók általában *csak az egyetemi tanulmányokkal hozzák összefüggésbe az értelmiségi réteg kialakulását és fejlődését, szétterülését, e szétterülés ütemét, az értelmiségi réteg műveltségének tartalmi mélyülését.* Szerzőnk felfogása is ilyen eléggé egyoldalúnak tűnik az erdélyi értelmiség alakulásának, erősödésének okait illetően. Hazai káptalani iskoláink – én legalábbis így látom – igen fontos szerepet játszottak a társadalom értelmiségi rétegének nevelésében, társadalmi szétterülésében, műveltsége elmélyítésében: méltó versenytársai voltak az egyetemi bölcsészkaroknak.

A szerző hatalmas forrásanyagot dolgozott fel a diáknévjegyzék elkészítése során, még az 1970-es években megjelent művek is bőven szerepelnek bibliográfiájában. Kár, hogy nem jutott kezébe a párizsi egyetem angol–német nációjának felvételi könyve, illetőleg annak modern kiadása: *Liber receptorum nationis Anglicanae (Alemanniae) in Universitate Parisiensi.* Ediderunt Astricus L. *Gabriel* et Gray C. *Boyce.* Párizs, 1964. Ebben több olyan diák is található, akik nem szerepelnek szerzőnk diáknévsorában.

Ugyancsak Gábrriel Asztrik mutatta be egy magyar ifjú tüneményes párizsi egyetemi pályafutását: ez a Berecki Márton – *Martinus de Bereck* – szerinte valószínűleg a háromszéki Bereck faluból érkezett „a tudományok fővárosába”. (Astrik *Gabriel: Martin de Bereck, Receptor, Proctor and Rector at the University of Paris.* Róma, 1955.). De egyáltalán volt Háromszékben ilyen nevű falu? A településjegyzékben nem szerepel.

A bécsi egyetem középkori hallgatóit illetően viszont érdemes lesz átnézni – a diáknévsor további finomítása érdekében – a közelmúltban megjelent modern középkori egyetemi anyakönyvkiadásokat: *Die Matrikel der Universität Wien.* I. Graz–Köln. 1956., II. Graz–Wien–Köln. 1967. Bearbeitet von Willy *Szaivert.*; III. Wien–Köln–Graz 1971. Bearbeitet von Franz *Gall* und Willy *Szaivert.*

Még egy apró megjegyzés. A jeles kolozsvári humanista plébános, *Wolfhard Adorján* említésekör olvasható: „az első latin nyelvű magyar nyelvten szerzője”. Ez talán feltételelesen említhető vagy inkább úgy sem – sajnos, semmi sem bizonyítja ezt az állítást.

Végezetül egy igen lényeges tényre kell rámutatnom. Mind *Tonk Sándor*, mind *Jakó Zsigmond* és *Juhász István* tanulmányainak szövege *milyen szép, élvezetes, veretes magyarságú!* Tudományos művek ezek, súlyos okfejtésekkel, bizonyításokkal, érvelésekkel – és milyen világos, gördülő, ízes magyar nyelven! Milyen messze van tőlük legtöbb hazai tudományos kiadványunk száraz, körülményeskedő, ízetlen, magyartalan szövege! *Transilvania docet . . .*

Szerzőnk így fejezi be tanulmányát: „az egyetemjárás gyakorlata, a korabeli külföldi egyetemek végzettjeinek jelenléte az erdélyi társadalom életében biztosította az európai tudomány és műveltség eredményeinek elterjedését és befogadását minálunk” (170. o.).

Minden bizonnyal így volt ez a *mai Magyarország* területéről elinduló, s hajdan, a középkorban egyetemi végzettséget szerzett diákok esetében is. *De ki fogja és mikor fogja* – Tonk Sándorhoz hasonlóan – *ezeknek a diákoknak a névjegyzékét összeállítani és tudományos elemzés alá vetni?*

MÉSZÁROS ISTVÁN